

Centrul de Istorie a Imaginarului

INSULA
Despre izolare și limite
în spațiul imaginar

Colocviu interdisciplinar
organizat de Centrul de Istorie a Imaginarului
și Colegiul Noua Europă

19-20 martie 1999, sediul NEC

Volum coordonat de
Lucian Boia
Anca Oroveanu
Simona Corlan-Ioan

Colegiul Noua Europă

SERIA DE PUBLICAȚII RELINK

INSULA. Despre izolare și limite în spațiul imaginar
Copyright © 1999 - Centrul de Istorie a Imaginarului și
Colegiul Noua Europă

ISBN 973 – 98624 – 3 – 8

EDUCAȚIA A COLARĂ LA EVREI

a|

“IEȘIREA DIN GHETOU”

LUCIAN NASTASĂ

Multă vreme ignorat, rolul esențial al evreilor din centrul și sud-estul Europei constituie de aproape un deceniu obiectul a nenumărate studii ce par să schimbe fundamental viziunea istorică asupra acestor comunități care au trăit fie marginalizate, fie izolate (ghetoizate) în cadrul diverselor state-națiuni. În acest context, istoriografia română face încă figură aparte, prin atașamentul aproape exclusiv față de valorile strict autohtone, lăsînd deoparte tot ceea ce este legat de trecutul altor grupuri etnice și confesionale, perpetuînd prin omisiune sau distorsionare imagini ce nedumeresc pe analiștii avizați din afară. Iar excepțiile nu fac altceva decît să confirme regula, chiar dacă eforturile unui grup oarecum restrîns de la noi - și nu întotdeauna activ - au început să spargă bariere, fără afront la sensibilitățile naționale.

Este încă o temă de meditație, care trebuie însă depășită prin temeinice anchete socio-istorice, singurele în puțină măsură să amendeze orice suspiciune asupra diverselor afirmații ori construcții istoriografice relative la istoria evreilor și la impactul prezenței lor asupra evoluției modernității în spațiul românesc. Pentru că, vrem sau nu vrem, prezența evreilor din centrul și sud-estul Europei - regiune dominată de creștinismul latin și de cel grec - este plină de consecințe în această

direcție, prin câteva particularități ce merită luare aminte, chiar și sumar, pentru subiectul nostru. Ei au constituit în această zonă singura comunitate distinctă din punct de vedere etnic care a fost masiv prezentă în fiecare din formațiunile istorice cu pretenție etatică (atașate unui anume tip de suveranitate teritorială). Mai mult chiar, de pe la cumpăna secolelor XVIII-XIX, Galizia a constituit un puternic centru de greutate al populației evreiești din Europa (și probabil din lumea întreagă), de aici provenind cea mai mare parte a emigranților înspre vestul continentului și spre America (la finele sec.XIX și începutul celui următor), după ce anterior roiseră și spre Principatul Moldovei în deosebi, dar nu numai. Specific evreilor din această regiune ar fi limbile lor de origine germanică (yiddish sau alte dialecte germanice), ceea ce a avut o contribuție decisivă în ce privește accesul direct la cultura dominantă a centrului european, unde o sumă de alte naționalități (maghiară, polonă, cehă, slovacă, română ș.a.) depuneau eforturi suplimentare. Ca să nu mai vorbim de spațiul extra-carpatic românesc, unde a doua jumătate a secolului XIX s-a confruntat cu rivalitatea dintre modelele culturale franceze și germane, a căror pondere nici până astăzi nu poate fi precis stabilită, iar filierele de pătrundere a bunurilor culturale de limbă germană sînt încă insuficient stabilite, dar ca purtători și utilizatori ale acestora pot fi indicați, fără teama de a greși, mai ales evreii. În plus, aceștia s-au remarcat mereu nu numai prin ponderea demografică în aceste teritorii, dar și prin pozițiile lor în spațiul economic, social și cultural, net superioare altor alogeni.

Stabiliți masiv în principatele române încă din prima jumătate a secolului XIX - și în deosebi în Moldova, din motive asupra cărora nu insistăm, dar care merită analizate -, evreii au format relativ repede o fracțiune activă și întreprinzătoare, esențialmente urbană, ceea ce a creat observatorilor neavizați falsa imagine că teritoriul dintre Prut și Carpați este locuit preponderent de o populație israelită. Și nu e de mirare, de vreme ce în orașe precum Iași, Botoșani, Piatra Neamț, Bacău, Dorohoi, evreii se aflau la 1899 în proporție de 50-56%, iar

în Bîrlad, Foc^oani, Roman ^oi Hu^oi cuantumul se situa între 25-45%¹. Însă nu trebuia să fii doar în trecere pentru a avea atari sentimente. Fernande Schulmann, în volumul său de *Mémoires juives. L'enfance ailleurs*, publică amintirile unui anume Samuel, născut la la^oi în 1891, ^oi care vedea cam în această manieră lucrurile: "Familia mea locuia de multă vreme la la^oi. Bunica avea o sută doisprezece ani iar casa o mo^otenise de la părin^oii ei. [...]. Pretutindeni erau *schule* [sinagogi de limba yiddish]" pentru că - afirmă memorialistul prin raportare doar la mediul ce-l cuno^otea - "erau mai mul^oți evrei decât cre^otini"².

^ai nu este singura afirma^oie de acest gen, pentru că majoritatea evreilor intervieva^oi sau care ^oi-au publicat independent memoriile se sim^oțeau ca la ei acasă, nu de pu^oține ori fiind convin^oi că trăiesc în a^oezări cu preponderen^oță evreiască, în care cre^otinii păreau a fi minoritari ^oi le căutau buna vecinătate. Rup^oți de propriile lor rădăcini, evreii duceau aici o via^oță aproape independentă de curentele ^oi conven^oțiile lumii înconjurătoare. În acest context, o sumă de particularități ale vie^oții lor cotidiene pot oferi descrieri deloc agreabile ^oi care s-au perpetuat în imaginile negative ce înso^oțesc discursul autohtonilor: aveau o existen^oță cît se poate de periferică, neglijen^oță în maniere ^oi vestimenta^oie, înghesu^oiți în spa^oții urbane insalubre, în case suprapopulate, persecuta^oi ^oi îngrijora^oi de eventualitatea unor legi arbitrare, intimidat^oi de proprietari, dispre^oțu^oiți de popula^oția citadină autohtonă ^oi chiar de coreligionarii nou îmbogă^oțiți, adeseori brusca^oi de poli^oți^oi ^oi gardieni, jigni^oți în discursurile demagogice ale politicienilor

¹ Cf. L. Colescu, *Analiza rezultatelor recensămîntului general al popula^oției României de la 1899*, cu o prefa^oță de Sabin Manuilă, Bucure^oți, Institutul central de statistică, 1944, p.86-87. Vezi ^oi I. M. Dinescu, *Fiii neamului de la 1859 la 1915. Statistica socială pe în^oșelesul tuturor*, la^oi, Institutul de arte grafice N. V. ^atefăniu, 1920.

² *Mémoires juives. L'enfance ailleurs*, propos recueillis par F. Schulmann, Paris, Édition Clancier-Guénau, 1980, p.15. Pentru institu^oțiile de educa^oție evreie^oți de la la^oi vezi: Rodica E. Anghel, "Comments on the Activity of the Jewish Schools in Moldova in the 19th Century", in *Studia Judaica*, Cluj, VI, 1997, p.107-114.

etc. În plus, mizeria neagră, o sărăcie afișată vizavi de exigențele religioase. La lăsarea serii însă, epuizați de munca zilnică, evreii nu erau de găsit în tavernele de la tot pasul - asemeni altor concitadini -, ci, cu profesor sau nu, ei se consacrau cu mare plăcere studiului, nenumărate ipostaze surprinzându-i în fața cărților deschise și intonând austeră muzică talmudică. În aproape fiecare locuință evreiască, chiar și în cea mai umilă și mai săracă, exista o bibliotecă cu cărți, volume impozante în folio stând alături de altele mult mai modeste.

Aproape că nu a existat în România vreo comunitate iudaică fără a poseda un centru de învățământ. Studiul a constituit mereu una din principalele datorii ale tânărului evreu, poate chiar cea de căpătii: pentru a fi un bun evreu trebuie să ascuți de învățăturile Scripturilor; pentru a le respecta trebuie să le cunoști; pentru a le cunoaște trebuie să le studiezi. Mai mult chiar, *a studia* este o poruncă divină: din cele o sută treisprezece precepte care definesc obligațiile fundamentale ale evreilor, cea privitoare la învățare se află printre primele. În comunitățile strict religioase, existau întotdeauna indivizi care să satisfacă exigența sacră a studiului. Chiar și evreii puternic implicați în diverse activități profesionale își consacrau un anumit timp studiului, dimineața și seara, în anumite familii chiar întreaga zi de Shabbat. Evident, nu toată lumea se supunea acestei reguli, însă cei ce o practicau se bucurau de un mare respect și renume în cadrul comunității, pentru că instrucția a conferit mereu prestigiu, respect și autoritate. Așa cum suna un dicton foarte răspândit la evreii din Europa orientală, "Torah este cea mai bună negustorie", ceea ce explică faptul că cea mai importantă parte a bugetului familial era consacrată cheltuielilor cu educația. Tatăl, surorile și bunicii se străduiau din răspuț să sprijine cu maximă eficacitate studiile fiilor, fraților sau nepoților, pentru că un om instruit era considerat *a priori* un bun viitor tată și soț. Soția unui evreu cultivat putea avea garanția unei vieți conjugale în conformitate cu prevederile Sfințelilor Scripturi, iar copiii lor vor putea fi îndrumați de asemenea spre studii. În funcție de avantajele ce decurgeau din educație - statut social, prestigiu,

căsătorie cu o dotă respectabilă și chiar plăcerea de a studia -, este firească evoluția mereu ascendentă a investiției educative, studiosul fiind mereu orgoliul familiei, promisiunea spre înalte onoruri și potențialul "cal troian" în spargerea barierelor comunitare și reușita socială. De aceea, fiecare etapă de succese educaționale era marcată printr-o celebrare familială, acasă sau la sinagogă, în care tânărul evreu avea ocazia să-și demonstreze capacitățile intelectuale.

Așadar, istoria, tradiția și legea au făcut din educație ocupația de câpătii a evreilor, averea nefiind decît un accesoriu, sau complementul. Doar contradicțiile economice, starea lor marginală și influențele exterioare au făcut de-a lungul timpului ca bogăția materială să ocupe un prim rang în ierarhia valorilor. Însă împletirea acestor două tendințe a contribuit esențial la implicarea israeliților în cele mai diverse forme de educație care să le confere acel capital simbolic necesar ascensiunii sociale într-un stat meritocratic. În felul acesta, evreii au intrat mereu în competiție (pentru că așă sînt legile pieții) cu autohtonii atît în sfera economicului, cît și în cea a școlarității, căutînd să acumuleze cît mai multe tipuri de capital și cît mai multe autuuri în reușita socială, ceea ce a dus la un dezechilibru economic și social între națiunea dominantă și israeliți.

Aceștia din urmă au manifestat mereu și aproape oriunde în România o mare forță competitivă pe piața economică și în profesiunile moderne, oferind autohtonilor pretextul refulării tuturor neîmplinirilor și eșecurilor sociale. În lași, de pildă, în 1885, 80% din comercianți erau evrei, în timp ce românii care se ocupau cu această îndelenticire reprezentau doar 16,25%; dintre meseriași 68% erau evrei și doar 25% români; în schimb, din cuantumul funcționarilor de stat, românii erau în proporție de 91% iar evreii doar 2,8%³. Nu întîmplător, discursul antisemit a evoluat în strînsă

³ N. A. Alesandrini, *Studiu statistic asupra populașunii din 1885 și asupra mișcării populașunii din anii 1880-1885 din judeșul Iași*, Iași, Tip. H. Goldner, 1886, p.16-20.

legătură cu factorul economic, punînd în lucru sociologia încă din ultimul sfert al veacului XIX, generînd animozități și tensiuni interconfesionale, favorizînd practica unei legislații restrictive ce nu și-a găsit rezolvarea decît la finele primului război mondial, prin acțiunea conjugată a forurilor internaționale și prin adoptarea în 1923 a Constituției ce consfințea noi realități⁴. Deși *emanciparea* trebuia să ducă la o armonizare a relațiilor dintre evrei și ne-evrei, la ieșirea lor din izolare, particularitățile societății românești după 1919 și evenimentele petrecute în statele vecine - "Comuna" din Budapesta și apoi "Teroarea Albă", Revoluția bolșevică din Rusia - nu au putut elimina nicicînd distanța dintre aceștia (ci dimpotrivă, au alimentat-o), ca și în cazul relațiilor dintre români și maghiari.

Cu toate prevederile constituționale, în tratarea chestiunilor legate de minoritățile etnice, în termenii alterității religioase discriminarea confesională a continuat să se manifeste ca principiu legislativ. Prin articolul 22 al Constituției României din 1923, ce proclama biserica ortodoxă ca "dominantă", conștiința marginalității devenea deja un fapt împlinit. Deși nu a existat în perioada interbelică o legislație restrictivă, care să blocheze mobilitatea socială a evreilor, România a fost unul din acele state guvernate de elitele naționale și în care funcțiilor publice au rămas închise alogenilor, îndeosebi evreilor. Din această perspectivă, analiza gradului de deschidere relativă față de ei în alte direcții ar fi o bună măsură în ce privește atitudinea față de integrarea instituțională a evreilor și un suport indispensabil viitoarelor demersuri.

În acest context, de blocare *obscură*, imperceptibilă prin articole de lege pînă spre 1938, evreii au pus în lucru o serie de mecanisme compensatorii care le-au oferit șanse acolo unde concurența autohtonilor era mai slabă, aceștia din urmă preferînd "pieșele" deja rezervate lor, precum administrația publică, armată, învățămînt. Iată

⁴ Vezi Carol Iancu, *L'émancipation des Juifs de Roumanie (1913-1919)*, Montpellier, CREJH, 1992.

de ce diversele domenii economice, profesii liberale sau intelectuale, neprotejate de stat în favoarea "clientelei" românești, cunosc o supra-reprezentare a elementului evreiesc. Nu întâmplător, importante sectoare economice au fost considerate apanaje ale acestora, la fel cum li s-a recunoscut mereu marea dispoziție de a investi în branșe purtătoare ale modernității, precum profesii tehnice noi, industria culturală, presă, edituri, cinematografie etc. Dacă la toate acestea adăugăm suma performanțelor colective de natură spirituală și practicile intelectuale moderne în domenii politice, cultural-estetice, literare, filosofice, științifice, avem imaginea unei comunități definite nu numai prin credința și practica religioasă, dar mai ales prin supra-reprezentare și supra-calificare.

Așadar, prezența masivă a elementului evreiesc în spațiul carpatic, cu un mod de viață și practici confesionale diferite de cel al autohtonilor creștini, aproape mereu cu porniri de enclavizare în diversele spații urbane unde se statorniceau, intrarea lor în cursa pentru reușita socială etc, a fost resimțită de o parte a societății ca o nevoie incorigibilă a evreilor de a se autoclaustra și de a domina. Mai mult chiar, prin neînțelegerea particularităților de viață, multe izvorâte din practici religioase mult diferite de cele ale creștin-ortodocșilor, prin izolajonismul lor, prin născocirea, dezvoltarea și difuzarea unei mitologii înspăimântătoare pe seama diverselor ritualuri iudaice, și multe altele, societatea românească - ca pretutindeni în Europa, de altfel - a asociat mereu evreilor comportamente de conspiratori, de indivizi cu activități oculte, subversive, care pun în primejdie patria și nu au alt scop decât de a se îmbogăți. Nu întâmplător, principala bază socială a antisemitismului a fost furnizată de acele grupe a căror situație se deteriorase în diversele conjuncturi de criză economică - fie că e vorba de sfârșitul secolului XIX, fie de perioada interbelică - și care se aflau adeseori în competiție mai mult sau mai puțin directă cu partenerii israeliți.

În România, ca de altfel în tot centrul european, cei mai mari utilizatori ai sistemului școlar au fost evreii. Școlaritatea a constituit pentru aceștia din urmă una din cele mai importante strategii de gestionare a identității etnice și religioase, a îndeplinit funcția de compensare directă a dezavantajelor sociale atașate marginalității. Generațiile de evrei de după 1900 au abandonat treptat ideea activității în micile întreprinderi comerciale și industriale tradiționale - așa cum le surprindem în catagrafiile și recensămintele dintre 1830-1899 -, căutând să "spargă universul" relativ restrâns în care viețuiau și să urce scara socială sau profesională prin investiția în studiile secundare și universitare. Pentru aceștia, frecventarea celor două forme de învățământ putea contribui la ameliorarea integrării sociale, la ieșirea dintr-un anumit izolaționism, la eliminarea relicvelor vechiului statut de alogeni stigmatizați. Cu toată sensibilitatea societății față de ei, evreii au pus mare preț pe reușita personală în noul stat unitar român, creat în 1918.

Dintr-o altă perspectivă, educația școlară și îndeosebi calea studiilor superioare a fost încurajată după Marea Unire și datorită extinderii "pieșii" unde diploma universitară își putea găsi utilitatea, prin intrarea în componența statului a noi teritorii. Sub aspectul șanselor de acces la "clasa mijlocie", prin dublarea efectivelor de posturi susceptibile a fi ocupate în baza titlurilor academice, perioada interbelică a generat o veritabilă euforie în masa populației evreiești, dar și a autohtonilor. Alături de vechile motivații invocate mai sus, evreii se îndreaptă masiv spre universități cu aspirații sensibil modificate, investiția lor școlară părînd să corespundă unei logici profunde, pe care au practicat-o în perioade de criză sau după perturbări prelungite. Studiile superioare au reprezentat astfel pentru evrei una din cele mai eficiente investiții pe termen lung, și nu întîmplător îi găsim în proporții considerabile atît în perioada imediat postbelică, cît și în anii crizei economice din anii 1929-1933. Facultățile de farmacie, de pildă, aveau un public studentesc evreiesc

situat între 50-80% din întregul efectiv, ceea ce va determina Ministerul Instrucțiunii să desființeze în 1934 stabilimentele provinciale de acest gen de la Iași și Cluj. Acest spor numeric a fost alimentat îndeosebi și de cohortele de tinerii israeliți veniți din Basarabia, supra-°colarizați în comparație cu oricare altă etnie de acolo⁵, bucurându-se de facilitățile pe care le oferea statul român la vremea aceea: "Fondul de ajutor pentru învățatură a studenților basarabeni", prioritate în cazarea la cămine și obținerea burselor, cei mai mulți având certificate de pauperitate etc. Afluxul evreilor din fosta gubernie ȕaristă spre universitățile românești a fost una din cele mai semnificative forme de reacție ale acestui grup confesional față de situația marginală ce le fusese impusă pînă atunci, mult mai accentuată decît în Vechiul Regat al României. Acest veritabil exod s-a derulat în paralel cu războiul civil din Rusia, la care s-a adăugat un alt important lot de tineri evrei veniți dinspre Ungaria datorită instaurării "Terorii Albe"⁶, cu toții stimulați de uorința cu care se acceptau și se echivalau atunci la noi tot felul de diplome. Ca întotdeauna, în astfel de împrejurări, au apărut neregularități și falsuri în recunoașterea actelor de studii, în eliberarea adevărilor și a carnetelor de student, cu bani obținându-se orice. Nu întâmplător la Iași, în 1921, a fost schimbat întreg personalul cancelariei universității, iar "copistului" Louis Stifler (la care s-au găsit acte în alb cu °tampila

⁵ În anul °colar 1919/1920, de pildă, dintr-un total de 8369 elevi de licee și °coli profesionale din Basarabia, evreii reprezentau 75,3%, în vreme ce românii erau doar 18,34%, iar catolici și protestanți 4,18% (cf. A. C. Cuza, *Despre poporație. Statistica, teoria, politica ei. Studiu economic și politic*, ed.II, București, Imprimeria "Independența", 1929, p.657).

⁶ În învățămîntul secundar, afluxul de evrei este sesizabil mai ales în nordul Transilvaniei. La liceul din Sighetul Marmășiei, de exemplu, în 1918/1919 erau: romano-catolici 149; greco-catolici 126; evrei 28; în anul °colar 1919/1920 proporțiile devin: romano-catolici 224; greco-catolici 111; evrei 219; lutherani 7; unitarieni 3 și reformași 61 (cf. *Arh. St. Cluj, Facultatea de Litere. Corespondență*, 296/1939, f.14).

de echivalare a Rectoratului) și s-a intentat proces⁷. Sau exmatricularea în 1923 a 97 de studenți ai facultății de medicină din Cluj - pentru acte false sau lipsa dovezilor de cetățenie -, din care 90 erau evrei.

Cu toate că Marea Unire ar fi trebuit să deschidă largi posibilități de afirmare a tinerilor israeliți, și nu numai lor, aceștia s-au văzut - cum numai în România s-a putut și se mai poate vedea - în fața perspectivei unei vieți mai puțin asigurate și chiar primejdioase. Îndeosebi după criza economică din 1929-1933 situația părea cu totul compromisă⁸. În afara manifestărilor antisemite, creșterea "proletariatului intelectual", clasă formată din licențiații universităților și din bacalaureații incapabili de a-și face o situație în raport cu educația și ambițiile lor, devenise o problemă insurmontabilă și mereu prezentă în dezbaterile anilor '30. Este explicația pentru care începem de acum să asistăm la un veritabil exod al tinerilor evrei spre alte spații europene și spre Americi. Cercetarea fondurilor arhivistice ale Serviciului de pașapoarte de pe lângă Chesturile de poliție indică pentru anii 1935-1940 o emigrare masivă a evreilor, aproximativ 73% din ei fiind posesori a unei diplome de bacalaureat, iar 61% a unei diplome universitare obținută în țară. Din ultima categorie, 37% beneficiau de atestarea unor competențe lingvistice deosebite (absolvenți ai facultăților de litere, cu materii precum, limbile și literaturile germană, franceză, engleză, italiană, dar și latină îndeosebi), 26% dovedeau competențe în domenii tehnice moderne (electrotehnică, tehnică industrială, fizică și matematici teoretice), restul fiind acoperit de absolvenții facultăților de drept, medicină și farmacie.

Sînt acestea doar cîteva observații relative la educația colară a evreilor, ca una din manierele optime de a-și depăși la noi statutul de

⁷ *Arh. St. Iași. Tribunal, secția II, dos.169/1921.*

⁸ *Vezi Lucian Nastasă, "Imposibila alteritate. Note despre antisemitismul universitar din România", 1920-1940, în vol. Identitate/Alteritate în spațiul cultural românesc, ed. Al. Zub, Iași, Edit. Universitatea "Al. I. Cuza", 1996, p.345-361.*

alogeni stigmatizați, România nefiind niciodată un stat care să încurajeze, în cazul evreilor îndeosebi, un proces de asimilare eficient și durabil, profitabil pentru autohtoni mai ales, excepție făcând doar asimilarea lingvistică. Textul de față, evident, nu putea decât să pună în discuție câteva teme și să genereze dezbateri, și nicicum nu putea prezenta încheieri. Abia acum sînt în plină derulare ample anchete empirice de natură socio-istorică, care să reconstituie și să explice - comparativ - ceea ce a însemnat școala pentru comunitățile evreiești de la noi.

Abstract

School education has always been one of the most efficient ways of managing ethnic and religious identity (or, rather, otherness). The Jews, more than any other exiled ethnic group (perhaps only comparable with the Armenians), have themselves invested a great deal in over-representation and over-education of their kind. Among many other reasons, for this some – connected with their stigmatized status of aliens in certain societies – are self-evident. This is the topic of our research paper that draws on an ample social and historical/ archival inquiry.